

УДК 373.5015

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ПОЗИЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ПОЗАШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Сеник А.М., аспірант
кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти
*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

Матеріали статті висвітлюють актуальне питання сьогодення, а саме теорію та практику формування державницької позиції учнівської молоді в умовах позашкільних навчальних закладів. Автор акцентує увагу на найбільш уживаних наукових підходах із приводу державницького виховання (аксіологічному та особистісно зорієнтованому), а також аналізує спектр ідентифікаційних практик для українця. У дослідженні відображено результати експериментального впровадження програми державницького виховання учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу.

Ключові слова: державницьке виховання, учнівська молодь.

Материалы статьи характеризуют актуальный вопрос, а именно – теорию и практику формирования государственнической позиции ученической молодежи в условиях внешкольных учебных заведений. Автор акцентирует внимание на наиболее используемых научных подходах относительно государственнического воспитания (аксиологическом и личностно ориентированном), а также анализирует спектр идентификационных практик для украинца. В статье отображены результаты экспериментального внедрения программы государственнического воспитания ученической молодежи в условиях внешкольного учебного заведения.

Ключевые слова: государственническое воспитание, ученическая молодежь.

Senik A.A. SCIENTIFIC APPROACHES TO THE PROCESS OF FORMATION OF THE STATIST POSITION OF THE STUDENT YOUTH IN THE CONDITIONS OF EXTRACURRICULAR ACADEMIC INSTITUTIONS: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

The article describes a topical issue, namely the theory and practice of formation of the statist position of the student youth in the conditions of extracurricular educational institutions. The author focuses on the most used scientific approaches to statist education (axiological and personality-oriented), and analyzes the range of identification practices for the Ukrainian people. The article displays the results of the pilot implementation of the program statist upbringing of the student youth in the conditions of extracurricular educational institutions.

Key words: statist education, student youth.

Постановка завдання. В умовах сьогоднішньої глобалізації все більше набирають силу чинники, що мають вплив на збільшення кількості різних національних спільнот, а саме: зростання економічної, політичної і особистої свободи, міграція, інформаційна революція, інноваційні процеси тощо. Усі ці фактори вимагають від зростаючої особистості певної мобільності в оцінці державницької позиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз викликів сучасних реалій щодо формування державницької позиції показав, що проведені дослідження порушують питання пошуку реально діючих підходів для мобілізації такої національної спільноти довкола процесу ідентифікації учнівської молоді, що має спиратися на зміст, форми і методи, орієнтовані на розвиток почуття патріотизму, усвідомлення власної національної приналежності, гідності громадянина своєї держави, любові до близьких, родини тощо.

Окремі аспекти цього процесу знайшли своє відображення у дослідженнях, спрямованих на формування національних почуттів і цінностей, а також – національної гідності, без чого неможливі патріотичні почуття (роботи А. Корнієнко, Т. Гавлітіної, О. Вишневського, П. Ігнатенка, О. Сухомлинської, Т. Сущенко, Є. Сявавко, В. Поплужнийта). Корисними для нашого дослідження є праці таких вчених: В. Андрущенко, І. Бега, М. Боришевського, О. Дубасенюка. Дослідники прагнули виокремити декілька підходів щодо формування позиції «Я – державник», серед яких яскраво вирізняються такі:

1) аксіологічний (забезпечує формування в особистості системи національних і загальнолюдських цінностей та позитивної мотивації у проектуванні себе як носія цінностей українського народу);

2) особистісно-зорієнтований (сприяє духовно-моральному розвитку особистості кожного учня та вихованню ціннісних орієнтацій).

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні засади формування державницької позиції українців у руслі аксіологічного підходу визначають, зазвичай, обґрунтуванням їхніх цінностей. При цьому особливість української державницької позиції зумовлюється рисами характеру, серед яких ще Д. Чижевський виокремив такі, як емоційність, сентименталізм, чутливість, ліризм. Ці якості виявляються в естетизмі українського народного життя і, на думку науковця, поруч із цим постає індивідуалізм та прагнення до свободи, неспокій і рухливість [9, с. 20–21].

На духовних вимірах державницької позиції українського народу акцентує увагу також і В. Антонович, який стверджує, що моральний ідеал українців, їхні цінності визначають національну ідентифікаційну приналежність. На думку В. Антоновича, українська асоціація (до яких він відносив чумаків, рибалок, чабанів) є малочисленною та характеризується рівноправністю між її членами. У тих випадках, коли потрібно обрати голову або отамана, товариші призначають його і слухаються лише тому, що йому довірилися. Ідеали правди, правдивості, громадської рівноправності, як зазначав В. Антонович, містяться у «стародавніх вічі, в козацькій раді, в Запоріжжі, де члени мали повну волю і рівноправність – усі були однакові й рівні» [1, с. 98].

Досліджуючи цілий спектр ідентифікаційних практик для української людини, М. Шлемкевич розкриває масові «душевні злами» та «межові ситуації», притаманні носіям українського типу характеру. На думку науковця, «загублена українська людина» поступово втрачає свої світоглядні орієнтири (соціокультурні, морально-етичні, естетичні). Поряд із цим М. Шлемкевич висуває окремі ідентифікаційні моделі:

1) «Старосвітський поміщик», який знаходить себе у щасті існування та в побуті матеріального добробуту: «нинішній поміщик живе в домі... їздить власним самоходом... їсть модерні сандвічі та запиває віскі чи джином»;

2) «Гоголівська людина», яка дуже любить Україну, проте свідомо поїхала в іншу державу та служить інтересам іншого народу: «Але дивімося навколо нас. Чи це принципова різниця, коли, наприклад, після кількох років побуту в різних краях світу ми радо пишаємося новими громадянськими титулами»;

3) «Сковородянська людина», яка є шляхетною і величною, однак не залучається до творення соціокультурних засад суспільства, адже шукає кращого, нового

світу: «тиха відданість духові без огляду на потреби нового життя»;

4) «Шевченківська людина», котра стверджує цінності розуму та науки, відкриває моральні ідеали вільного духу та відвертається від ідеалів старосвітського поміщика, який отупів від достатку, що зароблений кріпацькою неволею братів.

Саме цей ідеал, за переконаннями М. Шлемкевича, здатний скласти основу для справжньої «спільноти вільних духом людей, а не юрби» [10, с. 18–21].

Як підкреслював О. Бочковський, досвід української історії та національно-визвольних рухів інших народів непохитно доводить, що найкращі культурні досягнення поневолені набули через допомогу власної нації. Приспана національна енергія, зауважував О. Бочковський, припадала на добу критичних потрясінь, що розпалювало волю народу до самостійності, кидало на шлях героїчної самопосвяти [4, с. 4].

Наступний підхід у формуванні державницької позиції є особистісно зорієнтованим і базується на сприянні духовно-морального розвитку кожної дитини та вихованню ціннісних орієнтацій. Зміст даного підходу розкрито в роботах І. Беґа: «На першому плані має перебувати широко узагальнене почуття роду – «Ми – українці». Тактика його формування повинна бути такою: виховання в окремої особистості конкретної духовно-моральної властивості як складника патріотичного почуття діяльній любові чи певної громадянської риси має відбуватись у контексті почуття – «Ми – українці», а значить «Ми – патріоти, громадяни», і в цьому полягає наша достойність»

[3, с. 10]. Учений доводив нагальну необхідність формування людини-державника. Із цього приводу у статті «Наголос – державницьке виховання» І. Беґ зазначав: «Дійсне державницьке виховання виходить за рамки перерахованих якостей соціального виховання: воно вимагає від особистості емансипації від групових інтересів і долучення до вищих моральних переживань і цінностей» [2, с. 3].

Оскільки дитина перебуває у соціальному оточенні, то вона прагне до ідентифікації. Так, Е. Фромм писав: «Сім'я, рід, згодом держава, нація або церква беруть на себе функції, що спочатку виконувала кожна мати щодо власної дитини. Однак, пристаючи до цих інститутів, особистість відчуває себе вкоріненою в них, ідентифікує себе з ними, відчуває себе їх часткою, а не існуючим окремо індивідом» [8, с. 460].

Сьогодні відбуваються процеси, що характеризуються відмовою від колишньої позиції, заміною її на нову – «Я – держав-

ник». Такі трансформації більшою мірою спостерігаються у дітей із сімей трудових мігрантів. Наприклад, був представником України – став представником Чехії чи Польщі тощо. Зворотне прагнення зберегти колишню позицію в новому середовищі створює додаткові адаптаційні труднощі, що сьогодні отримали назву «криза мультикультуралізму». Багато сучасних юнаків та дівчат хочуть змінити країну проживання, і не всім це вдається. Однак, бажання бути представником іншої держави іноді є таким сильним, що підлітки обирають заборонені чинним законодавством напрями виїзду за кордон. Цими діями вони ще більше ускладнюють особистісне становище, не кажучи вже про самий процес розбудови держави.

Формування позиції «Я – державник» в учнівській молоді, що полягає у її природній спрямованості від несвідомого до усвідомленого, зумовлює необхідність побудови систематичної роботи педагогічного працівника у напрямі державницької позиції – від їх неусвідомленого прояву до осмисленої оцінки та позитивної зміни і трансформації.

Для зміни цих процесів доречно використовувати народне мистецтво, приклади поведінки державних діячів і національних героїв, що володіють силою національного духу. Саме ця особливість дозволяє стверджувати, що народне мистецтво, картини із прикладами героїв, де відображено красу дії людини, емоційна образність та чутливість, здатні здійснити емоційний поштовх для формування позиції «Я – державник» учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу.

У контексті нашого дослідження актуальним є те, що методи та форми виховання учнівської молоді, зазвичай, обирає сам педагогічний працівник. Проте результати цієї роботи будуть значно успішнішими, якщо фахівці звернуть увагу на різні програми, що реалізують принципи державної політики у сфері позашкільної освіти, висвітлені в Законі України про позашкільну освіту, а саме: «...доступності позашкільної освіти громадянам України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак; фінансування державних та комунальних позашкільних навчальних закладів відповідно до їх структури; добровільності вибору типів позашкільних навчальних закладів, форм позашкільного навчання і видів діяльності; науковості, світського характеру освіти; правового та соціального захисту

вихованців, учнів і слухачів у їх прагненні до вільного, різнобічного розвитку особистості» [5].

Програму формування державницької позиції учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу ми розглядаємо як певну систему, де має бути виділена мета, завдання, зміст, етапи, керівні принципи її здійснення, форми та методи.

Метою розробленої програми є формування державницької позиції учнівської молоді, здатної до вияву патріотичних почуттів та позитивного сприймання своєї держави.

Основними завданнями програми є:

- ознайомлення учнівської молоді з типами державницької позиції представників різних національностей, які проживають в Україні, цінностями свого народу;
- формування уявлення про державні символи та свята;
- розвиток здатності до сприйняття власної етно-національної приналежності;
- виховання доброзичливого ставлення до людей інших національностей;
- виховання любові до свого народу;
- формування толерантного ставлення до представників інших етнічних груп;
- культивування позитивного ставлення до рис українського характеру – відповідальності, емоційності, працелюбності, свободи, альтруїстичності, справедливості, доброти, чесності, любові до оточення, чуйності тощо.

Вихідними даними для організації програми є такі стратегії, концепції та положення:

1. Закон України про позашкільну освіту
2. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки;
3. Концепція виховання дітей і молоді в національній системі освіти.

У процесі формування позиції «Я – державник» учнівської молоді нами виділено чотири основні напрями:

- 1) корекція потреб, емоцій, мотивів через формування почуття державницької відповідальності;
- 2) початкове формування моделі державної культури;
- 3) оптимістичне сприйняття історичного розвитку держави;
- 4) спрямування вчинків на удосконалення розвитку держави.

Серед засобів, що дозволяють коригувати ці напрями, спонукати до перетворення вищих моральних переживань і цінностей на особистісні, ефективними є ігрові завдання. Їх корекційний вплив полягає у розширенні та посиленні духовної спрямованості ігор, представлених на народознав-

чому матеріалі. На цьому етапі застосовуються ігрові завдання щодо усвідомлення символічності державних свят, народних пісень («Ой на горі та й жінці жнуть», «Іхав козак за Дунай», «Ой у лузі червона калина»), народних приказок («Місяць – козацьке сонце», «Земля – мати», «Що за холод, як козак молод»), що вбирають у себе народну мудрість. Особлива увага в цих засобах надається моральній функції.

Загалом, форми та методи, які використовують педагогічні працівники, мають ґрунтуватись на взаємодії і спрямовуватись на самостійний пошук істини, сприяти формуванню критичного мислення, ініціативи та творчості.

За результатами теоретичного опрацювання наукових джерел, нами було розроблено програму формування державницької позиції «Дослідник чудес», що передбачає розвиток знань про рідний край, народ, державу, формування уявлень про власну етно-національну приналежність, патріотичних почуттів тощо.

Експериментальне впровадження програми відбувалось за трьома етапами:

I етап – підготовчий. Його змістовний аспект передбачає визначення педагогічних умов формування державницької позиції.

У тлумачному словнику української мови поняття «умова» розкривається як «необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [7, с. 632]. Варто зазначити, що саме поняття «педагогічна умова» розглядається нами як філософська категорія, за допомогою якої відображаються універсальні відношення певної речі до тих факторів, завдяки яким вона існує. Ми розуміємо педагогічні умови як процес організації формування державницької позиції учнівської молоді, адже від цього залежить, який ефект буде запроваджено у виховний процес позашкільного навчального закладу. У такому випадку педагогічні умови постають як одна зі сторін закономірностей процесу державницького виховання.

У руслі нашого дослідження було виділено наступні педагогічні умови:

1) здійснення підготовки педагогічних працівників до формування державницької позиції підлітків у позашкільних навчальних закладах;

2) реалізація ігрової програми формування «Я – державник» у позашкільних клубах та центрах за місцем проживання;

3) проведення систематичної діагностики рівнів сформованості державницької позиції учнівської молоді.

У рамках першого етапу було також визначено й розвиток здатності позитивно

сприймати власну етно-національну приналежність у контексті відносин «Я – моє село, моє місто, мій регіон, моя держава», підведення учнівської молоді до самостійного вияву бажання презентувати себе як представника України в колі різних людей.

II етап – основний. Його змістовний аспект полягає у залученні учнівської молоді до активного ігрового процесу, спрямованого на розвиток бачення реальних потреб нашої держави та діяльності людей, які обирають певні професії, важливі для розбудови нашої країни. На цьому етапі спостерігається розвиток уяви, творчості, активізується словник, виникають асоціативні зв'язки між змістом державницького виховання та життєвим досвідом учнівської молоді. У ході педагогічної роботи нами було використано завдання, спрямовані на корекцію мотивів взаємодії з людьми інших національностей – відбувалось розширення мотивів, розвивалась державницька позиція.

Результатом зазначених впливів є створення сприятливих умов для державницького виховання учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу. Наприклад, ми наводили приказки інших народів. Так, у японців поширені вислови: «Дотримуватись звичаю — шанувати злагоду і мир», «Коли втрачають народ, втрачають державу», «Вірний самурай двом князям не служить». Такі приказки є і у шведів: «Удома ти король, а на чужині — попіхач», «Де твоя родина, там гарна кожна травина». Чехи казали: «Хто береже своє — не заздритиме на чуже». Для порівняння можна також навести постулати фінів: «Ліпше жменя рідної землі, ніж купа чужої», «Який птах, така й пісня; яка земля, такий і звичай»; угорців «Свою державу будуй на славу», «Нікчемна та пташка, яка власне кубельце нівечить», «Доти мир триває, доки сусід бажає»; азербайджанців: «Рідне гніздо – наймиліше», «Хто народ свій любить, той і світ весь любитиме».

Добираючи об'єкти для ігрових завдань, нами було враховано, що власна етно-національна приналежність підлітка в контексті відносин «Я – моя родина, мій рід» загалом формується крізь призму й ставлення до об'єктів найближчого оточення. Саме тому ми зважали на необхідність запровадження у виховний процес індивідуально-унікальної «Я – культури» та загальнонаціональної «Ми – культури».

«Я – культура» учнівської молоді є тією динамічною силою, що приносить у самобутність народу здатність до нового, відкритість до розвитку через установалення форм національної культури. «Ми – куль-

тура», що діє на загальнонаціональному рівні, наділена здатністю та прагненням самозбереження через механізми трансляції культурних кодів новим поколінням (завдяки звичаям, традиціям, еталонам поведінки тощо).

Зміст ігрових завдань коректувався позитивним ставленням до соціально значущих справ, серед яких, наприклад, є такі: «Допоможи літнім людям», «Допоможи малюкам». Також не менш важливим є колективні творчі справи, спрямовані на поліпшення спільного життя, а також на участь у соціально значущих проектах («Допоможи бійцям АТО», «Допоможи дітям з інвалідністю», «Справи Держави» тощо). Для державницького виховання, що цілеспрямовано здійснюється у позашкільних навчальних закладах, велике значення мають тренінгові заняття з елементами ознайомлення із шедеврами світової літератури («Держава» Платона, «Історія» Геродота, «Хитромудрий ідальго Дон Кіхот з Ламанчі» Мігеля де Сервантеса Сааведра, «Всякому місту – звичай і права» Г.Сковороди, «Едіп-цар» Софокла); театралізовані постанови, що сприяють більшому розумінню внутрішнього світу героїв та їх переживань у різних ситуаціях, пов'язаних із любов'ю до Батьківщини. Корисними також стануть тематичні зустрічі з відомими особами для обговорення питань про історію творення держави, про можливі варіанти розвитку певних суспільно-значущих подій, про перспективу розбудови нашої країни.

III етап – узагальнюючий. Його змістовний аспект полягає у розвитку здатності сприймати себе в контексті відносин «Я – Інший» у різних видах самостійної діяльності учнівської молоді.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, формувальний експеримент включав у себе систему взаємодії педагогічного працівника з учнівською молоддю, що спрямована на формування позиції «Я – державник» у підлітків. Після проведення тренінгових вправ було виявлено такі позитивні зміни в учнівській молоді в умовах позашкільного навчального закладу: усвідомлення моделі державної культури; державницький образ думок; духовне збагачення внутрішнього життя.

Підлітки виявили зацікавленість до змагань на кращу розповідь про власний рід, своїх рідних чи улюблених героїв. Перед проведенням таких виховних заходів було здійснено попередню роботу, а саме:

– спостереження за основними характерними рисами поведінки оточуючих із подальшим обговоренням та порівнянням вразень;

– збір фото, малюнків, фактів вияву патріотизму та патріотичної поведінки, вчинків, добродіянь, любові до свого народу.

Таким чином, експериментальне впровадження програми «Дослідник чудес» дало змогу отримати найефективніші наслідки. Різноманітність використаних форм і методів державницького виховання сприяла отриманню успішних результатів щодо формування державницької позиції учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонович В. Три національні типи народні / В. Антонович // Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К.: Вид-во «Либідь», 1995. – С. 90–102.
2. Бех І. Наголос – державницьке виховання / І. Бех // Освіта: Всеукраїнськ. громад.-політ. тижневик. – 2014. – № 47. – С. 3.
3. Бех І. Патріотичне і громадянське виховання: пункт зіткнення та лінія розмежування / І. Бех // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб.наук.пр. – ІПВНАПНУкрани. – 2016. – Вип. 20. – Кн. 1. – С. 6-11.
4. Бочковський О. Нарід – собі / О. Бочковський [Товариство прихильників української господарської академії]. – Прага-Подєбради: Друкарня «Legiografie», 1932. – 47 с.
5. Закон про позашкільну освіту <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>
6. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (від 16.06.2015 р. № 641). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/
7. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т.– К.: Вид-во «Аконіт», 1999. – Т. 2. – 910 с.
8. Фромм Э. Анатомія человеческой деструктивности / Э. Фромм; [пер. П. Гуревич]. – М.: Изд-во «Республика», 1992. – 670 с.
9. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К.: Вид-во «Орій», 1992. – 230 с.
10. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – К.: МП «Фенікс», 1992. – 168 с.